

Transnacionalno državljanstvo: premagovanje neokolonialnih politik

Nacionalne države in mednarodne skupnosti po svetu prakticirajo uravnavanje sodobnih migracijskih trendov po modelu sprejemanja in apliciranja uniformiranih in primerljivih migracijskih politik. Integracija migrantov v družbe, v države-nacije zahodne in vzhodne Evrope je široko uporabljena strategija sodobnega menedžmenta migracij. Migracijski programi in programi naturalizacije, ki so pred nekaj desetletji nastali v Nemčiji, Franciji in skandinavskih državah, se zdaj uveljavljajo kot poenotena politika EU, ki določa politike novih članic in tudi smernice migracijskega menedžmenta držav kandidatk.

Integracijske politike so se legitimirale kot demokratični mehanizem upravljanja sodobnih migracijskih praks neoliberalne države. V tem kontekstu je integracijo smiselno tematizirati kot del migracijskih politik, ki pokaže na meje in omejitve države-nacije. Prevladujoči načini promoviranja in izvajanja integracije na ravni politik EU, kakor tudi na nacionalnih ravneh soustvarjajo in spodbujajo govorjenje o migracijah kot o »problemu« na globalni ravni. Integracija je tu logična posledica, rešitev problemov, ki naj bi jih povzročali ljudje, ki migrirajo in prestopajo meje. Tako na ravni oblikovanja politik kot tudi v raziskovanju (pogosto v okviru razprav o multikulturnih družbah) se integracija promovira kot koristno in logično dopolnilo azilnim politikam. Dejansko pa se kaže kot eden bolj problematičnih mehanizmov migracijskega menedžmenta.

Na tem mestu obravnavam integracijske politike s poudarkom na razmerah v Sloveniji. Po vstopu Slovenije v EU je cilj njene administracije upravljati migracije skladno z direktivami EU in mednarodnimi konvencijami. Način uravnavanja migracij v Sloveniji postaja tudi čedalje bolj zanimiv za sosednje države, še posebno za Hrvaško kot potencialno novo članico. Naslednji vidik tega besedila je izpostaviti razloge, zakaj integracija, ki se predstavlja kot inkluziven mehanizem migracijske politike, pogloblja omejevanje življenja migrantov in migrantk. Nekatere razprave o upravljanju migracij so upravičeno kritične do (post)nacionalnih izbruhov ksenofobije in rasizma. V literaturi je mogoče brati tudi o različnih vidikih migracij, ki prinašajo kot globalen fenomen različne prakse na lokalni ravni ipd.; bolj poredko pa je mogoče

¹ Gl. <http://www.uradni-list.si/1/ulon-line.jsp?urlid=199940&dhid=18363> (dostop 2. marec 2006).

² Gl. <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=2002106&stevilka=5265> (dostop 2. marec 2006).

³ Dokument MNZ, poslan nevladnim organizacijam aprila 2005.

zaslediti kritično obravnavo integracijskih mehanizmov. Na tem mestu bom tezo o restrikcijah v integracijskih politikah najprej podkrepila z razpravo o integracijski politiki v Sloveniji. Potem bom o integraciji razmišljala kot o mehanizmu nacionaliziranih držav in kot o paradoksu človekovih pravic. Namen besedila je še tematizirati migracije v perspektivi transnacionalnega državljanstva, tj. prek meja, in omejitev države-nacije.

Integracija za ohranjanje tradicije

Izhodišče proceduralne politike na področju migracij v Sloveniji je leta 1999 sprejeta resolucija o imigracijski politiki.¹ Resolucija postavlja integracijo za enega od treh sestavnih elementov migracijske politike, ki pa je še vedno bolj kot ne v začetnih fazah uresničevanja v praksi. Integracija je bila kot eden izmed modelov uravnavanja migracij določena tudi v resoluciji o migracijski politiki iz leta 2002.² V njej so ponovno omenjeni ukrepi prve resolucije, dodana je določba o preprečevanju diskriminacije, ksenofobije in rasizma. Resoluciji integracijo povezuje z ukrepi, ki, kot se glasi, »zagotavljajo ugodne razmere za kakovostno življenje migrantov« – to pa je v veliki meri interpretirano kot prilagajanje migrantov »večinski« populaciji. Integracija je definirana kot mehanizem, ki naj bi migrantom omogočil, »da bodo postali odgovorni udeleženci v družbenem razvoju Slovenije«. Resoluciji, ki dajeta prednost politikam regulacije priseljevanja in preprečevanja »nelegalnih« migracij, integracijo vežeta na »vrednote« Slovenije: integracija je tako interpretirana kot pravica do »gojitve lastne kulture«, ki pa mora biti v skladu »s temeljnimi vrednotami RS«.

Poleg tega so bili sprejeti trije zakoni, ki vključujejo ukrepe za integracijo: Zakon o azilu (1999), Zakon o tujcih (1999) in Zakon o dopolnitvah zakona o začasnem zatočišču (2002). Ti pa ne vključujejo določil o odgovornosti za uresničevanje pogojev za integracijo, kakor tudi ne nastavkov za praktično izvedbo (gl. Bešter 2003: 83–123). To velja tudi za integracijska določila novega Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o azilu (2006), ki omenja možnost ureditve integracijske hiše, odgovornostim v zvezi s tem pa se izogne. Podrobneje so bile pravice in dolžnosti beguncev nedavno določene v dokumentu Izhodišča za integracijo priseljencev v RS za obdobje 2005–2007 in dogovor o izvajanju osebne integracijskega načrta,³ po katerem naj bi begunci podpisali dogovor o izvajanju osebne integracijskega načrta, ki jim med drugim nalaga učenje slovenskega jezika, udeleževanje tečaja o spoznavanju kulture, zgodovine in ustave RS, aktivno sodelovanje v programih zaposlovanja in iskanje zaposlitve ipd.

S stališča sprejetja in implementacije integracija ni eden prioriteten ukrepov migracijske politike Slovenije. Slovenija še vedno namenja več pozornosti drugima dvema elementoma, tj. reguliranju imigracij in azilni politiki. Podobne smernice je mogoče prepoznati tudi v sosednji Hrvaški, ki za referenčno točko razvoja lastnega kontrolnega režima migracij uporablja politike, kakršne je sprejela Slovenija, in posredno tudi politike EU (gl. Benčič et al. 2005). Kot taka se migracijska politika tako v Sloveniji kakor tudi v drugih državah članicah EU giblje med integracijo in legalno imigracijo ter preprečevanjem ilegalnih migracij. Balibar je kritičen do takšne politike, ki jo prepozna za prispevek k »evropskemu apartheidu«, ko države z diskriminiranjem migrantov, tujcev, »ilegalnih« priseljencev, ali kako drugače označenih »sodobnih nomadov« izvajajo politike ločevanja tistih, ki naj ne bi bili kompatibilni z narodovim »bistvom« (Balibar 2004a).

Po letu 2000 so se razprave, ki se osredotočajo na integracijo, okrepile. Večini je skupno, da še vedno namenjajo premalo pozornosti obravnavi integracije v praksi, ko je mogoče ugotoviti odsotnost refleksije o posledicah izvajanja integracije za življenje migrantov in migrantk. V tem kontekstu je pomembno opozoriti, da so bili do zdaj iz razprav o integracijskih ukrepih bolj ali manj izključene nevladne organizacije, posameznice in posamezniki, aktivisti idr. – v primerih, ko so bili del procesa, pa je postalo pravilo, da se pripombe in predlogi sprememb marginalizirajo. Takšen trend spremlja še odsotnost sodelovanja migrantov in migrantk, ki jih določila najbolj zadevajo.

Notranje ministrstvo z direktoratom za migracije – od leta 2005 direktoratom za upravne notranje zadeve, v okviru sektorja za integracijo beguncev in tujcev – integracijo definira kot »proces vključevanja beguncev v okolje slovenske družbe, pri čemer se upoštevajo kulturne, socialne, jezikovne in druge značilnosti te družbe ter obči način življenja v njej.« Integracija je definirana tudi kot »proces posameznika, ki se začne s pridobitvijo pravice do azila v Republiki Sloveniji, temelji pa na osebni integracijski načrti.« Ministrstvo je pozneje razlago integracijske politike dopolnilo, dodalo je opombo o naturalizaciji, ki sodi pod pristojnosti oddelka za državljanstvo. Državljanstvo je izenačeno z nacionalno identiteto; proces »običajne naturalizacije« je odvisen od »dejanskega položaja [migranta, migrantke] in ustreza pravnim okvirom«, »izjemno naturalizacijo« pa je mogoče sprožiti tedaj, ko bi oseba »na pomembnem družbenem področju pripomogla k dobremu države«. ⁴

Iz zgornje definicije je razvidno, da je integracija razumljena kot proces, ki zahteva prilagoditev migranta in migrantke. Tudi omenjena resolucija o imigrantski politiki zanemara potrebo po radikalnejših spremembah v družbi in integracijo definira samo v odnosu do migrantov, ne da bi pri tem upoštevala družbo kot celoto. Z zahtevo, da naj bodo migranti »odgovorni udeleženci družbenega razvoja Slovenije«, se integracijske zahteve usmerjajo izključno v migrante in ne predvidevajo širše družbene in politične odgovornosti.

Razumevanje integracije kot linearnega procesa temelji na ideji o ohranjanju nedotaknjenosti slovenske družbe. Integracija po definiciji promovira namišljeno podobo Slovenije kot homogene entitete, ki ima v pomenu *Volkgenossen* oziroma etničnega tovarištva središče v jeziku in kulturi, podobno kakor je Habermas kritično opisal situacijo v Nemčiji sredi devetdesetih let (Habermas 1994: 145). Namesto da bi se uveljavljala dejavna manifestacija razlik, je integracija prakticirana kot pravilo, po katerem se morajo migranti, migrantke prilagoditi nečemu, kar je skonstruirano kot »pristno slovensko« in kar naj bi predvidoma izhajalo iz nacionalne tradicije. Definirana je kot proces vključevanja migrantov v družbo gostiteljico. Migranti se kažejo kot tisti, ki morajo prispevati k ohranjanju t. i. pristne slovenskosti, namesto da bi bili izpostavljeni kot tisti posamezniki in posameznice, ki s svojimi izkušnjami in delovanjem spreminjajo omejitve države-nacije in udeležajo preoblikovanje ideologemov kulturnih, družbenih in zgodovinskih temeljev.

Integracija se tako interpretira kot proces vključevanja, ki pušča nedotaknjeno tisto, za kar se verjame, da obstaja kot kanon slovenskosti. K temu dodajmo, da je integracija individualizirana v pomenu, da posameznega migranta, migrantko pušča brez pravega jamstva zaščite. Ta linearna in individualizirana definicija integracije kaže na paradokso situacijo, ko integracija postane nasprotje na sebi. Integracija naj bi namreč konotirala mnogovrsten proces, odprt za intersubjektivno udeležanje in izmenjavo kontekstov in izkušenj. V menedžmentu migracij pa je definirana kot individualna aktivnost posameznika, ki naj bi se izvajala na podlagi oseb-

⁵ Podatek (po UNHCR) velja za obdobje do 31. decembra 2005. Do leta 1999 sta status begunca denimo dobila samo dva, leta 2005 pa 26 ljudi. Trenutno je število beguncev, ki živijo v Sloveniji, 122.

⁶ Več o procesu nacionaliziranja držav, nastalih na območju nekdanje Jugoslavije, gl. Pajnik in Kuzmanič, ur., 2005.

nega integracijskega načrta. Načrt migrantko fiksira in pasivizira v vlogo prejemnice določene politike. Integracija se tako promovira kot mehanizem, ki naj bi zagotavljal minimalno raven pravic migrantov, hkrati pa se utemeljuje na ideji, da je treba migrantom preprečiti možnost predruženja obstoječih politik, ki bi lahko postavile v negotovost vztrajanje pri politikah zaščite t. i. temeljev slovenske tradicije. Če sledimo tej argumentaciji, pridemo do ugotovitve, da se integracija ne razlikuje dosti od položaja, v

katerem se vztrajanja pri varovanju tradicije prepletajo z aktualnimi zahtevami o varovanju domnevno svetih duhovnih in tradicionalnih temeljev Evrope.

Osební integracijski načrt, ki je ponujen kot metoda integracije, naj bi omogočil »uspešno integracijo beguncev v slovensko družbo«. Načrtovanje integracije ne vključuje reference na medsebojno povezovanje državljanov kot javnosti ali na idejo o aktivnem sobivanju različnih posameznikov in posameznic. Celó na opisni ravni se osebni integracijski načrt pojavlja kot enosmerni proces, v katerem je migrant po ekonomski logiki definiran kot stranka države, ki se mora uspešno integrirati. V osebnem integracijskem načrtu so našteje integracijske zahteve, na primer, naučiti se mora slovenščine, poučiti o kulturi in zgodovini Slovenije, poznati mora ustavo, s šolanjem oziroma dopolnilnim izobraževanjem si mora povečevati možnost za zaposlitev. Načrt ne vključuje možnosti razpravljanja o teh vsebinah. Tako predvideva dogovor med migrantom, migrantko in državo, pri čemer dogovor pomeni izpolnjevanje vnaprej fiksi-ranih pogojev, ki jih določi država. »Dogovor« hkrati predvideva nujno in brezpogojno izpolnitev omenjenih zahtev, k čemur se migrant zaveže s podpisom Dogovora o izvajanju integracijskega načrta.

Zakon o azilu določa, da imajo begunci pravico do zaposlitve, prostora za bivanje, dostopa do zdravstvenih storitev in izobraževanja. Vendar pa ob tem ne moremo mimo dejstva, da te pravno zagotovljene pravice za številne obstojijo kot neuresničljivi zakonski zapisi, ki kažejo na luknje pravnega sistema. Razlog ni samo v tem, da med proceduralno zagotovljenimi pravicami in praktičnim izvajanjem teh pravic zeval velik prepad, ampak tudi v tem, da je z azilno politiko države (če za trenutek pustimo ob strani problematično naravo azilnega režima samega po sebi), ki je v zadnjih desetih letih podelila azil samo 142 ljudem – medtem ko je zanj zaprosilo več kot 16.000 ljudi – nekaj narobe.⁵ K temu je treba dodati še določila novega azilnega zakona, kjer je še posebej sporno, da presojo o tem, ali so podani razlogi za priznanje pravice do azila, po novem lahko opravlja policija. Novi zakon tudi odpravlja pravico do brezplačne pravne pomoči na prvi stopnji azilnega postopka, v času, ko posamezniki najpogosteje niso seznanjeni s pogoji za pridobitev azila in ko so pravni nasveti najbolj nujni.

Integracija v državo-nacijo kot rekolonizacija migrantov

Integracijski mehanizmi se danes vzpostavljajo kot politike sodobnih nacionalnih držav, ki ne delujejo za aktiviranje državljskega potenciala, temveč se vse bolj spreminjajo v administrativno-tehnično telo, opremljeno z varnostnim sistemom. Model sodobne države-nacije oziroma nacionalne suverene skupnosti predvideva zavezanost državljanov znotraj njenih meja fiktivno vzpostavljeni skupnostni in nacionalni pripadnosti.⁶ Genealogija države-nacije je substanca, ki temelji na jezikovnih in verskih praksah ter ritualiziranih praksah vsakdanjega živ-

ljenja, ki vzpostavljajo fikcijo kolektivnega zgodovinskega spomina *etnosa*, nacije. O tej substanci Étienne Balibar (2004a: 45) kritično govori kot o »namišljeni etniji«, o namišljeni homogeni naciji oziroma nacionalni identiteti, ki naj bi bila apriorna.

Države-nacije s sindromom namišljene etnije predstavljajo nacionalne identitete kot nekaj naravnega, nekaj, kar je treba ne glede na sredstva ohraniti in obvarovati. Trditve, da migranti ogrožajo enotnost in enovitost države-nacije, njene »prvobitne« prebivalce, njihove službe in javni red v splošnem, ki jih v kontekstu razprav o migracijah zasledimo tako rekoč po vsem svetu, so logične posledice procesa nacionaliziranja držav. Kontekst, v katerem se danes razpravlja o migracijah in v katerem se izvajajo integracijske politike, se namreč še vedno navezuje na idejo nacije kot idealizirane in izolirane skupine avtohtonih prebivalcev, ki da so tvorci homogene kulture (*Kulturation*). Reprodukcijska integracija kot politike za vzpostavljanje legitimnosti ideje o obstoju neke primordionalne etnične vrste se dogaja tako na nacionalni ravni kakor tudi na ravni EU – EU namreč na supranacionalni ravni reproducira notranje napetosti modernih držav-nacij (Benhabib 2002: 38).

Države-nacije, če jih uporabimo za okolje implementiranja integracijskih politik, konsolidirajo podlago namišljene etnije, njene značilne vedenjske vzorce, ki jih morajo migranti kot drugi ponotranjiti. V procesu ohranjanja nacionalnega delujejo mehanizmi integracije migrantov in migrantk v t. i. družbe gostiteljice kot institucije, ki reducirajo mnogoterost identifikacije. Integracijske politike je težko sprejeti kot mehanizme za promocijo državljskih praks migrantov, če so ti mehanizmi nastali kot politične strategije nacionaliziranih držav. Ko je *ethnos* izhodiščna identifikacija države-nacije, njenega nacionalnega korpusa kot poenotnega telesa, je integracijo težko, če ne kar nemogoče, zagovarjati kot prakso državljanstva. Nasprotno, v nacionaliziranih državah gre integracija skupaj, kot pravi Balibar (2004a: 37; 2004b: 400, 414–415), s proti-državljanstvom kot izvajanjem diskriminacije na ravni odnosa nacionalno-tuje. Vzpostavlja se kot mehanizem izenačevanja državljanstva oziroma državljske aktivnosti z nacionalnostjo.

Po Balibarju besednjak mehanizmov integracijskega menedžmenta prinaša proces »rekolonizacije migrantov« (2004a: 38–42). Država-nacija najprej sakralizira nacionalnost, potem raznolikost ljudi projicira na mehanizme, ki krepijo sakralizacijo nacije. Migranti so najprej projicirani v kolonizirani prostor, potem pa postavljeni v idejo kolonizacije nacije in v njej naturalizirani s pomočjo institucij, kot je integracija. Mehanizmi integracije nadzorujejo in omejujejo možnosti gibljivosti ljudi med različnimi statusi. Delavec migrant je najprej in predvsem razumljen kot ne-pripadnik nacije. Rezultat procesa naturalizacije ni migrantka, ki bi bila del nacije. Postane lahko edino bolj ali manj integrirana tujka, pri čemer je integracija prakticirana kot Hobbesova vizija družbene pogodbe, o kateri se migrantka nikoli ne more pogajati.

Pravice do azila niso izumili apriori, nastala je skupaj z nastajanjem nečesa, kar je bilo – v imenu varnosti – označeno za »ilegalnost«. »Ilegalnost« pa se je legitimirala kot status, ki upravičuje uporabo represivnih institucij, na primer policijski nadzor na mejah ali večanje pristojnosti policije v azilnih postopkih. Izkaže se, da je pravica do azila posledica oviranja naporov in aspiracij migrantov, migrantk. Migrante se zdaj poziva, da si legalni status zagotovijo skozi proces integracije, pri katerem pa »administrativna prevara« državnega aparata »zagotavlja, da bo status imigrantov, četudi bodo prešli prag legalnosti, celo naturalizacije, ostal negotov; če povzamemo, *enkrat imigrant, za vedno imigrant*« (ibid., 63, poudarek v originalu).

Proces naturalizacije zahteva od migrantov, da sprejmejo predispozicije postati del nacije in se skladno s tem tudi vedejo. Naučiti se morajo jezika, »kulturnih norm in vrednot«, čeprav

kot prišleki v resnici nikoli ne morejo postati del nacije. Biti integralni del telesa-nacije je po definiciji položaj, rezerviran za t. i. »avtohtone prebivalce«, ki so bili v državo-nacijo in njene ritualizirane prakse vpisani že z rojstvom, pozneje s šolanjem in drugimi institucionaliziranimi praksami. Namišljena etničnost, ki deluje kot motor nacionaliziranih držav, migrante ohranja v položaju nepripadnikov nacije. V rekoloniziranem položaju ostajajo tudi potem, ko so uspešno naturalizirani. Tako se pokaže, da država-nacija potrebuje integracijske politike za ohranjanje namišljene etničnosti. Migrante in migrantke zadržuje na razdalji, v neke vrste postkolonialni izolaciji. Iz tega izhaja, da so politike, ki naj

bi iz migrantov nedržavljanov ustvarjale državljane, v resnici mehanizem razločevanja med nacionalnim in nenacionalnim.

Globalno gledano se manjšinski statusi oziroma prakse množijo, hkrati je čedalje težje označiti večine, ne da bi jih pri tem definirali z uporabo predpisanih in vsiljenih identitet. S tega stališča je razprava na ravni večina/manjšina treba opustiti. Procesi identifikacije se namreč spreminjajo s časom in glede na življenjske okoliščine in izkušnje. Identitete predvsem niso enostranske in fiksne, mnogotere in spreminjajoče se bistveno presegajo meje držav-nacij. Politike integracije ljudi še vedno klasificirajo na podlagi določenih identifikacij, kot so jezik, religija, kultura ali nacionalnost. Ne upoštevajo, da ljudje prehajajo meje in razmejitve, tako fizične kot namišljene, spreminjajo jezikovne prakse, izmenjujejo izkušnje, udeležujejo različne oblike bivanja in odnosov, ki bistveno presegajo identitete, zasnovane na naciji ali etničnosti. Prav zato mehanizmi integracije ne morejo zaobjeti vitalne spremenljivosti fleksibilnih odnosov med ljudmi.

Država-nacija se legitimira z uporabo integracije kot institucionalnega mehanizma, ki ohranjanje nacije dosega s predpisovanjem in spreminjanjem pravice do azila, upravljanjem nadzora nad mejami, spreminjanjem zakona, v katerem so opredeljene možnosti za pridobitev državljanstva. Koncept pravice do azila so v mednarodne konvencije in nacionalne ustave uradno zapisali v petdesetih in šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Vendar pa koncept skupaj s trenutno implementacijo politik integracije danes ni več primeren, še posebno če smo sposobni prepoznati diskriminatorni potencial države-nacije. Izhodišča za razpravo in prihodnji razvoj je tako mogoče postaviti le, če se lotimo kritike nasprotij neoliberalnih mehanizmov azila in integracije.

Paradoks človekovih pravic

Sodobne migracijske politike se na eni strani utemeljujejo v perspektivi človekovih pravic, na drugi učinkujejo kot restriktivni ukrepi, ki ne samo ločujejo med družbami ali državami, ampak hkrati reproducirajo in stimulirajo vzpostavljanje različnih mej. Poleg administrativno-političnih mej kot zunanjih ločnic nacionalnih držav imajo čedalje večji pomen notranje meje, ki kažejo na razdeljene družbe po etničnosti, religiji, identitetah, življenjskih stilih ipd. (Zavratnik Zimic 2003: 18). Migracijske politike integrirajo dialektiko restriktivnega pristopa, ki migrante potiska na obrobje, in humane in solidarne perspektive človekovih pravic – kot taki so migracijski mehanizmi legalizirani po vsej Evropi. Eden izmed načinov, kako razumeti pro-

tislovje položaja, je kritično proučiti perspektivo človekovih pravic. Osvetliti je torej treba položaj, v katerem se zagovarjajo človekove pravice, ki hkrati postanejo del mehanizmov za širjenje restriktivnih politik in rasizmov.

To protislovje razumem kot *paradoks človekovih pravic*, ki se med drugim reproducira tudi v politikah migracij in integracije. Čeprav evropska konvencija o človekovih pravicah načeloma varuje vse prebivalce, postopki za naturalizacijo v območju schengenskih in dublinskih mej zagotavljajo migrantom le omejene pravice, na primer omejene možnosti gibanja, dostopa do bivanjskega prostora in zaposlitve. Univerzalna deklaracija o človekovih pravicah iz leta 1948 priznava pravico svobode gibanja, ki jo interpretira kot pravico do emigriranja, ne pa tudi kot pravico do imigracije. Tukaj je nasprotje, ki je inherentno konceptu človekovih pravic, še posebej razvidno. Človekove pravice na načelni ravni zagotavljajo varstvo posameznika in posameznice, državljana in državljanke. Implementacija pravic pa vzpostavlja razmere, ko se pravice dejansko ne nanašajo na državljane, ampak začnejo delovati kot mehanizmi za legitimacijo administrativnega menedžmenta sodobne države-nacije. Univerzalna deklaracija ne vsebuje določil o obveznostih, ki bi migrantom dovoljevala vstop v posamezno državo. Iz tega izhaja, da je protislovje med univerzalnimi človekovimi pravicami in teritorialno suverenostjo vgrajeno v sam zakon (Benhabib 2004: 11). Sodobne migracijske politike si s sprejemanjem mehanizmov človekovih pravic hkrati zagotovijo tudi legitimen in legalen prostor za restriktivne prakse in reprodukcijo mejnih režimov – te se najpogosteje odvijajo v imenu varstva nacionalne suverenosti.

Protislovje ustvarja položaj, v katerem se pravice posameznika kot dediščina liberalne tradicije kažejo tudi kot prisila. Njihova nacionalna implementacija se izvaja predvsem z namenom zaščititi večinsko kulturo. V imenu tovrstne zaščite so pravice prikrojene specifičnim potrebam, tudi zlorabljene kot mehanizmi, s katerimi je mogoče razločevati migrante: dobre in koristne od slabih, tiste, ki so migrirali zaradi ekonomskih, torej »neprimernih« razlogov, od tistih, ki so migrirali zaradi preganjanja oziroma bolj primernih razlogov.

Medtem ko je prvi paradoks človekovih pravic nasprotje med človekovimi pravicami in teritorialno suverenostjo, drugi izhaja iz dejstva, da tisti, ki jih posledice pravic, norm ipd. zadevajo, pri artikuliranju teh pravic, norm in potreb ne sodelujejo. Dokaz te trditve je osebni načrt integracije. Ta mehanizem integracijske politike pri pripravi in med samim procesom migranta ne obravnava kot državljana, sooblikovalca in enakovrednega partnerja, ampak kot recipienta, torej kot nekoga, ki po potrošniškem principu uporabi storitev. Ne glede na sistem pravic, ali pa morda prav zaradi njega, so tisti, ki zaprosijo za azil, odvisni od dobre volje suverena Leviathana; ostajajo »na obrobju vseh pravic in razkrivajo slepe pege sistema pravic, kjer se vladavina zakona prelije v svoje nasprotje: stanje izjemnosti in vseskozi navzočo nevarnost nasilja« (ibid., 63).

Na paradokso situacijo človekovih pravic na primer opozarja Jürgen Habermas (1996), ko meni, da bi se morala zakonodaja splošno spremeniti tako, da državljani ne bodo samo nosilci oziroma subjekti pravic, ampak da bodo hkrati tudi njihovi avtorji. Habermasova diskurzivna teorija zakona in reinterpretacija sistema pravic zahteva zavzemanje za javno deliberacijo, razpravljanje o pravicah, njihovem pomenu in aplikaciji. Zagotoviti je treba razmere, v katerih bodo državljani delovali drug z drugim v javni sferi. Ta reformulacija predvideva nekatere

kolektivne pravice (Habermas 1994: 109), ki prevprašujejo temelje moderne nacionalne države, med njimi pravice kot individualizirane mehanizme družbenega življenja.

Reformulacija integracijske politike bi po Habermasovi interpretaciji nujno zahtevala spremembo integracijskih mehanizmov. Individualni integracijski načrt, na primer, kot ga priporoča politika EU, bi se moral preoblikovati v politiko ustvarjanja razmer, ki bi najprej omogočile javno deliberacijo. Na mesto promocije prave slovenskosti, podkrepjene z zahtevo po učenju slovenske tradicije, bi stopila možnost učiti se in delovati iz različnih izkušenj. Pre drugačena integracija bi v tem pogledu bila vzajemna aktivnost, ki bi omogočala spreminjanje in bi presegla ustaljeno sklicevanje na avtohtono, tradicionalno, prvinsko kulturo, norme in vrednote. Aspiracija spremenjenih integracijskih politik je v preseganju administrativnih mehanizmov za ohranjanje domnevne avtentičnosti, ki bi v ospredje postavile proces učenja. Zgolj skozi takšno revidirano perspektivo je mogoče reflektirati ujetost v tradicijo in njene temelje, zgrajene na konceptih nacije, etničnosti in identitete. Takšne spremembe bi omogočile odprtje prostora za možnosti mišljenja o opuščanju tradicije v času, ko je delovanje migrantk in migrantov, ki prestopajo meje, še vedno interpretirano kot ogrožanje domnevnih temeljev zahodnih družb.

Transnacionalno državljanstvo: k novim modalitetam bivanja

Gledano skozi prizmo lokalnega in globalnega razvoja se ljudje čedalje bolj ločujejo na državljane in ne-državljanke, na avtohtone prebivalce in prišleke, na domačo populacijo in tujce, na tiste z zahoda in tiste z juga. Sedanje integracijske politike na območju EU ne predstavljajo primerne protiuteži razmejitvam, ki nastajajo skozi sodobne migracijske procese in kot njihova posledica. Prakse migrantov in migrantk opuščajo uveljavljeni model etnokulturnih skupnosti in nakazujejo potrebo po politikah, ki bodo senzibilne za sobivanje različnih načinov življenja. EU ne ponuja senzibilizacije migracijskih politik, ampak uvaja nove razmejitvene črte; princip razločevanja med zahodnimi državami in južnimi sosedami se je poglobil, meje so se prestavile proti vzhodu in jugu. Evropska identiteta se potrjuje s poudarjanjem razlik med Evropo in drugimi. V tej luči se integracija kot linearen proces kaže kot mehanizem za potrjevanje mita o evropski avtohtonosti.

Nacionalne identitete se še vedno reproducirajo kot norme, ki jih je treba ohranяти in ščititi. Politike, ki preferirajo tovrstni pristop, marginalizirajo migrante in migrantke kot ljudi, ki se ne skladajo s prevladujočimi normami in jih niti ne morejo doseči. S tem se na formalni administrativni ravni onemogoča odpiranje novih prostorov delovanja. V ospredje so postavljena pričakovanja avtohtone populacije, ideje migrantov pa so spregledane. Tovrstne politike zanikajo potencial skupnega delovanja, ki ga migranti in številne druge skupine prakticirajo onkraj omejitev nacionalnega. Na konceptualni ravni se princip intersubjektivnosti kaže kot potencial za preseganje razločevalne črte med govorcem in poslušalcem, s procesom medsebojnega izmenjavanja gledišč. Govorec postane tudi poslušalec in poslušalec postane govorec. Intersubjektivnost kot princip reflektivne akcije na primeru migracij zahteva premik proti aktivni interakciji, obliki reflektivnega dialoškega delovanja, ki omogoča, da spregovorijo vsi državljani, ne glede na njihovo matično državo ali motiv njihove migracije.

Integracijski modeli migracijskega menedžmenta, ki se jih pogosto tematizira v perspektivi multikulturalizma, so na ravneh sprejemanja migracijskih politik in raziskovanja migracij

največkrat razumljeni kot dobrodošla alternativa, izziv različnim bolj restriktivnim pristopom k urejanju migracij, denimo omejevanju »ilegalnih« migracij. To še posebno velja za države srednje in vzhodne Evrope. Pri tem se največkrat spregleda, da integracija prinaša dodatno breme za migrante in migrantke. Integracijski ukrepi vključujejo vrsto pravil in zahtev, ki jih mora migrantka izpolnjevati, preden lahko postane »državljanica« (tu je državljanstvo reducirano na nacionalnost). Kljub restriktivnim posledicam (ali zaradi njih) se integracijski ukrepi še vedno promovirajo kot eden bolj zaželenih mehanizmov migracijskega menedžmenta. V državah srednje in vzhodne Evrope, v Sloveniji in tudi na Hrvaškem je integracija na politični ravni sprejeta kot apriori pravičniška politika, ki v okviru spoštovanja človekovih pravic vključuje migrante v družbo gostiteljico. Čeprav v manjšini, pa se porajajo tudi dvomi o integraciji kot ustreznem modelu administrativnega upravljanja migracij.

Multikulturalizem se preferira kot politični pristop, ki je sposoben ponuditi sprejemljiv model integracije. Kljub temu je deležen tudi kritik. Ena izmed kritik, ki dvomi o multikulturalizmu in integraciji kot obliki realpolitik, poudarja pomen in manifestacije različnosti. Multikulturalizem poudarja različnost, vendar jo omejuje izključno na kulturno raznolikost, pri čemer je spregledano vprašanje neenakosti (Fraser 1996: 206). Sintagma neenakosti implicira, da se migrante sicer lahko vidi, ne sme pa se jih slišati. Ali z drugimi besedami, multikulturalizem, kot ga promovirajo obstoječi modeli reguliranja migracij, gradi podobo migrantov kot kulturnih bitij, od katerih se pričakuje tiho podrejanje integracijskim dogovorom.

Zygmunt Bauman pravi, da multikulturalizem napačno predvideva »celovite kulturne sisteme«, od katerih je vsak bolj ali manj popoln in samozadosten, s čimer se ustvarja privid zaprtih kulturnih svetov. Multikulturalizem promovira zamisel, da je edini pravi način bivanja v svetu bivanje v zaprti kulturni celovitosti. Vse drugo – »biti 'med kulturami', sočasno črpati 'iz različnih kultur' ali samo ne biti vznemirjen zaradi 'kulturne protislovnosti' nekega stališča – je nenormalno, 'hibridno' in potencialno pošastno, morbidno in neprimerno za življenje« (Bauman 1999: 200).

V Sloveniji je vsaj od leta 2001 pri dojemljanju migrantskih praks mogoče zaznati »folklorizacijo migrantov« (Pajnik, Zavrtnik Zimic 2003: 9). Poudarjajo se njihove kulinarične, plesne in glasbene sposobnosti, politična aktivnost, omejena s strukturno neenakostjo, pa je spregledana. Skladno z modelom integracijskega načrta se od migrantov in migrantk pričakuje, da izpolnjujejo pričakovanja države kot administrativnega sistema. To kaže na nevarnost izvajanja enosmerne politike. Integracija, katere cilj je izpolnitev integracijskega načrta posameznika, ustvarja situacijo – če parafraziram Iris M. Young –, v kateri se za vsak neuspeh integracijskih ukrepov krivi same migrante. Ob tem se predpostavlja, da migranti niso bili pripravljene sprejeti določenih pogojev, na podlagi katerih bi se jim bilo dovoljeno integrirati (Young 2000: 216–217). Promoviranje integracije kot individualne in ne kolektivne odgovornosti ustvarja položaj, v katerem ljudje med seboj tekmujejo, namesto da bi v duhu solidarnosti svoje izkušnje izmenjevali z izkušnjami drugih. Individualizacija načrta integracije ustvarja položaj, v katerem se posameznika obravnava kot subjekt, ki je edini odgovoren za svojo lastno usodo. Nepredvideni in nepredvidljivi, za migranta in migrantko škodljivi dogodki so stvar posameznika; predpostavlja se, da je vsak sam edini odgovoren za svoj položaj (Isin 2002: 248).

Kot alternative prevladujočim rešitvam, ki jih ponujata multikulturalizem in integracija, nastajajo novi pristopi. Ti niso samo upoštevanja vredne alternative prevladujočim metodam upravljanja migracij, ampak se kažejo kot ideje, ki odpirajo prostor razpravi o prihodnosti. Habermas (1994: 139) in Benhabib (2004: 120–121) se sklicujeta na »politično integracijo« v pomenu intersubjektivnosti in aktivnega učenja, ki zajema tudi prevpraševanje lastne pozicije in presega pasivni liberalni model medsebojnega spoštovanja. Ali drugače, ta način učenja je interaktiven in zahteva pripravljenost prepoznati učinke prevladujočih mehanizmov. Zahteva odprtost do procesa izmenjevanja izkušenj in odprtost do drugih kontekstov življenja in delovanja. Ali, kot pravi Isin (2002: 129, 231), sodobni kozmopolis, z vsemi migranti in begunci zahteva nove, dialoške načine političnega delovanja. Ti se skladajo z Baumanovimi poimenovanji nasprotja multikulturalizmu, tj. »kulturno večvalentnostjo« ali »novimi modalitetami sobivanja« (Bauman 1999: 197–202).

Razpravljanje o prihodnosti s stališča državljanstva zahteva prelom z razumevanjem in prakticiranjem državljanstva kot protidržavljanstva oziroma nacionaliziranega državljanstva ter produciranjem (z integracijo) naturaliziranih nedržavljanov. Zahteva kolektivno premišljanje in delovanje v perspektivi transnacionalnosti, s čimer bi bila mogoča vzpostavitev »transnacionalne javne sfere« (Fraser 2006) in »transnacionalnega državljanstva« (Balibar 2004a). Udejanjanje praks, ki idejo državljanstva povezujejo z državljani, posamezniki in posameznicami in ne pripadniki nacije, zahteva preseganje meja države-nacije in njeno redefinicijo.

Transnacionalna javna sfera nastopa kot aspiracija, ki se nanaša na ljudi kot državljane nasproti državam-nacijam in pripadnikom nacij. Zamisel evropske javne sfere kot množstvene dinamike se materializira skozi politični aktivizem, ki je *in flux*, v nenehnem gibanju in iskanju, v prakticiranju novih načinov bivanja in delovanja. Transnacionalno državljanstvo se vzpostavlja, ko se na primer *sans-papiers* iz Francije povežejo z izbrisanimi iz Slovenije; in ko se jim pridružijo še številni drugi. Transnacionalna gibanja državljanov utelešajo idejo izmenjevanja identitet, ki presegajo meje države-nacije. S stališča transnacionalnega državljanstva Habermasov *Öffentlichkeit* tako doseže državljane, ki so zunaj nacionalnih identitet.

Predlagane alternative prevladujočim trendom v migracijski politiki je mogoče videti kot nov začetek, spodbudo za odpiranje novih perspektiv na področju migracij. Tistih perspektiv, ki jih udejanjajo migranti, begunci, izbrisani. Zahteve po aktivnem odnosu, ki se utemeljujejo kot nasprotje prevladujočim administrativnim ukrepom, razvijajo in prakticirajo nove načine mišljenja in političnega delovanja. Kažejo se za izziv zdajšnjim paradoksom integracijskih politik, ki poskušajo »reševati problem migrantov«. Integracijske multikulturne politike v obdobju neoliberalizma tujca razumejo kot problem, ki ga je treba razrešiti. Integracijske politike določa pomanjkanje komunikativnega angažmaja, ki migrantske prakse razume kot potrebne spremembe in ne kot problem, ki ga definirajo akterji politike (v pomenu politične tehnologije).

Vprašanje »Kako razrešiti problem tujcev?« je v transnacionalni perspektivi zamenjano s premislekom, katere probleme lahko razrešijo migranti in migrantke; kako to že počnejo in kakšni so potenciali takšnega delovanja za prihodnost. Alternativa aktualnim migracijskim politikam je prepoznavanje novosti, ki jih prakticirajo migranti. Če parafraziram Hannah Arendt (1961/1985: 166), migranti so tisti, ki imajo potencial, da v družbo vnesejo nekaj novega. Migranti, migrantke imajo potencial videti z »novimi očmi« in prekiniti z obstoječimi izključujočimi vzorci. Udejanjajo spremembe in nakazujejo prelom s tradicijo. Sporočajo, da je namesto vztrajanja pri tradiciji, brez bremena tradicije svet mogoče videti z novih gledišč, ne

da bi bili pri tem vezani na omejitve, da je potencialne inovacije treba onemogočiti, ker se ne skladajo s prevladujočimi vzorci.

Integracijske strategije, ki se izvajajo v Sloveniji in v drugih državah po Evropi, ne prepoznajo inventivnega potenciala migrantov in na silo vztrajajo pri ohranjanju obstoječih družbenih vzorcev. Migracijske politike se bodo lahko spremenile takrat, ko bodo migranti, migrantke postavljeni v središče, ko bodo alternativne oblike delovanja prepoznane kot nujne za prekinitev z nacionalnimi, nacionalističnimi in etnično konsolidiranimi miti. O demokraciji in državljanstvu se namreč še vedno razmišlja skozi nacionalno terminologijo, v kateri se ti fenomeni kažejo kot (nove) oblike liberalizma, neoliberalizma in tudi neokonzervativizma.

Procesa integracije in naturalizacije uveljavljata ideološke dokaze o izvoru naroda in promovirata multikulturno verzijo demokracije. Kot sem pokazala z orisom integracijskih politik v Sloveniji, tisto, kar se promovira kot dogovor med državo in tvorci njenih politik ter migranti, je komaj mogoče razumeti kot skupno prizadevanje, usmerjeno k izboljšanju kakovosti sobivanja posameznikov. Alternativne prakse državljskega delovanja se danes udejanjajo v transnacionalni perspektivi in potekajo onkraj meja države-nacije. Udejanjajo predružačenja obstoječih politik, z migrantskimi praksami, ki stvari odkrivajo na novo, v drugi perspektivi (Honig 2001). Alternative pomenijo prepoznati potencialne migrantov, da naredijo tisto, česar noben domačin ne more, pomenijo prepoznavanje njene oziroma njegove aspiracijske zmožnosti. V perspektivi transnacionalnosti prihodnost ni odvisna od domačijske varovane etničnosti, ampak od tistih, ki prihajajo. Ni odvisna od nekoga, ki se oklepa tradicije, ampak od nekoga, ki je tradicijo pustil za sabo. S tega stališča lahko sklenemo, da so migracijske in integracijske politike obtičale v paradoksu, v katerem med tistimi, ki odločajo o pravilih izključevanja in vključevanja, izključenih ni. Položaj kliče po preoblikovanju distinkcij med ljudmi, ki niso fiksne oziroma postavljene (pripisane) enkrat za vselej, ampak so premakljive in omogočajo alternative s komunikativnimi akcijami in javnim delovanjem.

Literatura

- ARENDR, H. (1961/1985): *Between Past and Future: Eight Exercises in Political Thought*. Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books.
- BALIBAR, É. (2004a): *We, the People of Europe? Reflections on Transnational Citizenship*. Princeton and Oxford, Princeton University Press.
- BALIBAR, É (2004b): *Strah pred množicami: Politika in filozofija pred Marxom in po njem*. Ljubljana, Studia humanitatis.
- BAUMAN, Z. (1999): *In Search of Politics*. Cambridge, Polity Press.
- BENČIĆ, Sandra et al. (2005): *Azil u Hrvatskoj*. Zagreb, Centar za mirovne studije.
- BENHABIB, S (2002): *In Search of Europe's Borders: The Politics of Migration in the European Union*. Dissent, jesen.
- BENHABIB, S. (2004): *The Rights of Others: Aliens, Residents, and Citizens*. Cambridge, Cambridge University Press.
- BEŠTER, R. (2003): Politike vključevanja priseljencev v večinsko družbo. V: PAJNIK, M. in ZAVRATNIK ZIMIC, S. (ur.): *Migracije–globalizacija–Evropska unija*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- FRASER, N. (1996): *Equality, Difference, and Radical Democracy: The United States Feminist Debates Revisited*. V: TREND, D. (ur.): *Radical Democracy: Identity, Citizenship, and the State*. New York, Routledge.

- FRASER, N. (2006): *Transnacionaliziranje javne sfere*. Teorija in praksa, št. 1–2.
- HABERMAS, J. (1994): *Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State*. V: GUTMAN, A. (ur.): *Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition*. Princeton, Princeton University Press.
- HABERMAS, J. (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge, Polity Press.
- HONIG, B. (2001): *Democracy and the Foreigner*. Princeton, Oxford, Princeton University Press.
- ISIN, Engin F. (2002): *Being Political: Genealogies of Citizenship*. Minneapolis, University of Minnesota Press.
- PAJNIK, M., KUZMANIĆ, T. (ur.) (2005): *Nation-States and Xenophobias: In the Ruins of Former Yugoslavia*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- PAJNIK, M., ZAVRATNIK ZIMIC, S. (2003): *Predgovor: med globalnim in lokalnim v sodobnih migracijah*. V: PAJNIK, M. in ZAVRATNIK ZIMIC, S. (ur.): *Migracije–globalizacija–Evropska unija*. Ljubljana, Mirovni inštitut.
- YOUNG, Iris M. (2000): *Inclusion and Democracy*. New York, Oxford University Press.
- ZAVRATNIK ZIMIC, S. (2003): *Trdnjava Evropa ali odprta Evropa? Izzivi za države »Schengenske periferije«*. V: PAJNIK, M. in ZAVRATNIK ZIMIC, S. (ur.): *Migracije–globalizacija–Evropska unija*. Ljubljana, Mirovni inštitut.